

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЗАГОЛОВКА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА “КЛЮЧ”)

С. В. Форманова

*Південноукраїнський державний педагогічний університет (м.Одеса) імені
К.Д.Ушинського*

Художнє моделювання дійсності на основі вербальної інформації, здебільшого, передбачає проникнення в індивідуальну картину світу письменника. Таку інформацію, яка перетворюється на ключову, несе **заголовок**. У ньому міститься символічний зміст образу. Заголовок слугує своєрідним каналом інформації, не завжди передбачуваної автором. Заголовок тексту виражає не тільки досвід автора, він акцентує увагу читача та “аперцептує конкретне поняття у межах його контекстуальної видозмінності” [6:6]. Заголовок відіграє значну роль в комунікативному процесі рецепції й конкретизації художнього твору. Слід зауважити, що заголовок не існує сам по собі. Заголовок завжди означає текст, що й обумовлює їхній зв’язок.

Заголовок підсвідомо впливає на сприйняття тексту. Це викликає у реципієнта почуття чекання, що забезпечує ідентифікацію тексту. Реципієнт інтегрує заголовок на предмет чекання. Це проектує читача на сприйняття тексту.

У процесі читання розкриваються семантичні відношення між заголовком і текстом. Отже, заголовок здатний збуджувати активність реципієнта на отримання нової, додаткової інформації, яка розкриває позиції свідомості для сприйняття позначуваного на основі позначального.

Заголовок виконує змістову функцію твору, вказує на інформаційний зміст тексту, відіграє сигнальну, пошукову роль. Визначаючи роль заголовка в художньому тексті майже всі дослідники [4; 5; 6; 7; 9] вважають, що він є першим знаком художнього твору. У змістовій функції художнього твору заголовкові належить істотна роль: він передає в концентрованій формі основну його тему чи ідею. Така функція заголовка зумовлює його зв’язок з усім текстом [4:43]. До цього слід додати, що заголовок символізує весь твір, тому в індивідуальній картині світу письменника стає ключем до творчого задуму автора. У художньому творі заголовок виконує інформативну функцію чи функцію виклику зацікавленості.

Так, заголовок є структуротвірним фактором художнього твору. Це завжди образ, елемент комунікації в атмосфері загальної образності. С.Кржижанівський звертав на це увагу: “Как завязь в процессе роста разворачивается постепенно-множающимися и длиняющимися местами, так и заглавие лишь постепенно, лист за листом, раскрывается в книгу: книга и есть - развернутое до конца заглавие, заглавие же - стянутая до объема двух-трех слов книга. Или: заглавие - книга in restricto; книга - заглавие in extenso” [3:3].

Заголовне слово «Ключ» у романі Василя Шкляра в експресивно-образній формі розкриває тему твору. Але в цьому випадку вибір назви зумовлений не

темою, а психологічним підтекстом, тлом, яке передбачається за основним змістом розповіді.

Сучасна лексикографія подає такі визначення лексеми ключ:

“Ключ-1. Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін. З. до чого, для чого, перен. Засіб для розуміння, розгадування когось, чогось, для оволодіння чимось” [8:192-193].

У романі Василя Шкляра лексема **ключ** реалізується в обох значеннях. Перше значення цієї лексеми-безпосередньо ключ, який слугує для відмикання замків. Друге розуміється як сутність розв’язання тих чи інших таємниць, загадок.

Отже, смисл заголовка визначається контекстом: ключ-це прилад для відмикання замків і загадка, для розв’язання якої автор тримає в напруженні читача протягом усього роману.

Назва роману “Ключ” передає філософське навантаження твору, посилює елемент асоціативно-умовного іномовлення. “Проходячи через зміст і вбираючи нові художні смисли, заголовне слово збагачується на текстовому рівні. Воно ніби переростає свої початкові семантичні рамки, набуває додаткових “співзначень”, стає надзвичайно виразним і містким” [9:30].

Андрій Крайній, головний герой роману, **“опинився без даху над головою”** [11:9]. Це трапилося з ним не вперше і він знов почав опитувати знайомих, де можна зняти житло або переночувати. Заголовне слово набуває семантичного навантаження тоді, коли на скарги головного героя його **“любий друг Василь Іванович” розхристано запитав: “Квартиру чи ключ?”** [11:13]. Андрій отримав ключ від квартири і разом з тим ключем втрутився в життєву таємницю художника Олекси Остапчука. До коловороту подій потрапляють як знайомі Андрія, так і зовсім незнайомі йому люди. **“Сам ключ від чужої квартири, взятий випадково героєм у бозна-кого, виступає семіотичним знаком переходу в чужу біографію”** [2:4].

Василь Шкляр не випадково, на наш погляд, переплітає назву роману з образом Андрія Крайнього, того, хто “крайній”, кому **“довірено ключ від таємниці”** [11:41], яку він щонайшвидше мусить розгадати.

Ключ в романі символізує владу й допущення. Символом отримання влади було призначення головного героя на посаду завідувача відділу убивств газети “ВВ”. Внаслідок цього він отримав допущення до розв’язання неосяжної таїни людського життя.

Лейтмотивом роману є думка Андрія Крайнього: **“Нічого немає випадкового у житті, усе пов’язане і переплетене єдиним світлом Неба, і кожна дрібничка має свою доцільність. Коли я постану із праху, то поведу за собою світ”** [11:116]. Головний герой отримує ключ від чужої душі. Це **“натяк згори”** [11:46], який перетворює життя Андрія на бурхливий вир. Алегоричний образ ключа несе символічне значення незламності людського духу, сили й мужності, моральних засад, духовного досвіду .

Функціональна семантика заголовка базується на зв’язку між мовними одиницями: з одного боку, позначальний текст, з іншого – позначуваний. Таким

чином, заголовок виражає відношення семантичного зв'язку між двома текстами. Семантична значимість заголовка залежить від правильного розуміння суті проблеми: **ключ** –це розгадка в лабіринті образів та подій. Неодноразово герой шукає можливості нового наповнення існуючих стосунків і відкриває в собі приховані здібності. Ключ свідчить про почуття Андрія Крайнього, який виявився спроможним отримати те, що було конче потрібно для виконання кармічної долі. В основі розв'язання цієї таємниці лежать нумерологія та статистичний психоаналіз. Іноді герой не може знайти виходу із скрутного становища. Але його сила духу незламна: *“часом мені хотілося...вихопити свій ключ і, тримаючи його високо над головою, так і закричати : “Панове! Хто всучив мені оцю річ ? Так нормальні люди не роблять!”* [11:126]. Андрій Крайній розуміє, що цей ключ від важливих дверей, тобто від людської долі. У повісті порушено проблему внутрішньої волі людини, показано, що в будь-яких критичних ситуаціях вона здатна зробити свій, ніким не нав'язаний моральний вибір.

Семантичне навантаження заголовка полягає в загадці. Хтось посилає головному героєві ключ як мотив для розв'язання незбагненої таємниці. І Андрій Крайній спочатку підсвідомо, а потім з повною відповідальністю намагається розкрити таїну людського життя. На допомогу йому приходять архетипи, образи та символи, які виконують роль психологічного фактора: терпіння й очікування підтвердження логічної послідовності подій. *“Пошуки незнайомця, поєднані з романтичним (еротичним?) турне до готелю “Старий Млин”, лігва темношкірої наркоманки Каміли (єдиного кохання зниклого генія), її сутенера, схибнутого вуаєриста, міліціонера Саватія та бика-афганця Жори визначають подальший перебіг подій”* [1:5].

Андрій опинився в світі закономірностей, пов'язаних між собою. *“ А якщо не закономірність , то принаймні якийсь зв'язок чи натяк згори .Та все одно події самі по собі тяглися до певного порядку й нанизувалися на оту єдину нитку , як намистини. ...я... підсвідомо (сам собі в тому не зізнавався) уже бачив цей зв'язок і думав , що так воно мусить бути , все це колись мені знадобиться”* [11:46]. Для розв'язання незрозумілого логогрифа герой вибудовує “нитку Аріадни” і надає їй логічного завершення. Центр пам'яті мозку починає функціонувати як центр обробки інформації. Це допомагає Андрієві Крайньому сприймати й відбудовувати події.

Проте десь він все ж таки загубив якийсь ланцюжок , намистинку , *“найкоштовнішу чорну перлину”* [11:175]; *“знов опинився лише на початку темного лабіринту , втративши Аріаднину павутинку”* [11:175] саме тоді, коли, здавалось, розв'язав незрозумілу головоломку:

-Жоро, - сказав я . –Ти чудово знаєш, що я не блефую, адже я сам випровадив Остапчука в дорогу. Він сказав мені , куди їде , він сам дав мені ключ від квартири на Рогнідинській і попросив...

-Що-що? – одвісив щелепу Жора. –Що він тобі дав? Ключ? Від квартири? На Рогнідинській? Де ж він його взяв? [11:196].

Саме тут вбачаємо залежність заголовка від змісту. Отже, заголовок обумовлює текст, обґрунтовує мету, завдяки якій мовні засоби, що належать до назви, є змістовними знаками, які співвідносяться зі знаковими комплексами художнього твору. Це надає заголовкові знакового характеру, семіотизує його. Виходить, що категоризація заголовка як тексту привертає увагу до його семантичної значущості, яка формує спроможність заголовка бути текстом.

Виходячи з припущення, що заголовок позначає текст, слід вважати, що така залежна функція заголовка припускає існування певних відношень між двома текстами - заголовком і твором. Складовими таких відношень є: 1) текст, що є заголовком, і 2) текст, що розкриває зміст заголовка.

Так, заголовне слово “Ключ” викликає у читача почуття сподівання й забезпечує ідентифікацію тексту, який входить до його складу.

Василь Шкляр імпліцитно передає ідею твору: **ключ** –це коловорот долі , життєвий шлях, карма. Герой роману отримав ключ і від того, як він себе поводить, залежить його визначеність, мораль, життєвий досвід. Це філософія автора. Андрій Крайній пройшов перевірку на стійкість, незважаючи на те, що *“випадково ступив у чужий слід, тому що шукав небіжчика”* [11:202]. І ця “випадковість” уже не може його зупинити. Герой вирішує *“знайти le mot de l’énigme (“Ключ від загадки”(фр.))* [11:202].

Ідейно-філософська концепція твору полягає в *“нестандартній образності роману”* [10:8], розкритті стосунків між героями, у проголошенні невідгубності життя, його непереможної сили. Андрій Крайній виконав своє призначення. Подальший коловорот подій стосується іншої людини, котрій він *“протягнув ...на долоні ключ ... І... щез у підземному переході”* [11:202].

Отже, заголовок твору формує константне значення, яке залежить від прагнення автора до новизни, оригінальності, благозвучності, функціональної спрямованості висловлювання, від образу автора чи персонажа, а також від їхнього емоційно-оцінного та індивідуально - психологічного рівня.

“Ключ” у романі Василя Шкляра несе функцію стрижневого елемента. Навколо нього групуються всі мовні засоби тексту, а семантичне значення заголовка відображає авторську думку і розкриває ідею роману. Поняття істинного змісту твору можливе тоді, коли розкривається семантична навантаженість заголовного слова .

Отже, заголовок стає не тільки епіцентром твору. Він несе у собі узагальнююче значення художнього тексту взагалі. Це елемент комунікації, спілкування та мислення.

Література:

1. Білаш І. Троє суботніх чоловіків з ключем // Книжник. – 2002. - № 1. – С.5
2. Квасній О. Приваблива невизначеність жанру // Книжник. – 2001. - № 14. – С. 1, 4.

3. Кржижановский С. Поэтика заглавий // Никитские субботники. – М., 1931. – С. 3.
4. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. -Л. : Просвещение, 1979.-327с.
5. Малявин Д.В., Королева Т. М., Горшкова К.А. Способы выражения модальных отношений в английском и украинских языках –Одесса, 1986.- С.63-70.
6. Мойсієнко А.К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша: Автореф. дис... докт. філолог. наук: 10.02.01/НАН України. –К., 1997.-32с.
7. Познякова Н.А. Ключевые слова в художественной речи О. Гончара и Ю.Бондарева (на материале Романов “Циклон ” и “Берег”).В кн.: Русский язык: взаимодействие с украинским // Методика преподавания в условиях билингвизма. –К.: УМКВО, 1989. – С.90-95.
8. Словник української мови: В 11т. /Під ред. І.К. Білодіда . –К...Наукова думка, 1973. –С.192-193.
9. Шевченко Л.Л. Що за однослівним заголовком? // Культура слова. –1989. - № 36. – С.29-32.
- 10.Шкляр В.”Одна газета назвала мій роман антивалуєвським циркуляром” // Книжник. – 2001. - № 2. – С.8.
- 11.Шкляр В. Ключ: Роман.-Львів: Кальварія, 2001. – 208 с.